

“Molla Nəsrəddin” – 110

Məlum olduğu kimi, böyük demokrat yazıçı və görkəmli ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadənin (1869-1932) redaktorluğu ilə iyirmi beş il ərzində fəaliyyətini Tiflisdə, Təbrizdə və Bakıda davam etdirən məşhur “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə Azərbaycanda milli satirik mətbuatın və tənqidi-realist ədəbiyyatın əsası qoyulmuşdur. Geniş mənada türk-müsəlman dünyasının birinci satira jurnalı kimi “Molla Nəsrəddin” Şərq ölkələrində satirik mətbuatın və ədəbiyyatın, demokratik ictimai fikrin inkişafına ciddi təkan vermişdir. Şərq aləminə satira günəşi ilk dəfə “Molla Nəsrəddin”dən doğmuşdur. Şərqin oyanışı, dirçəlişi və istiqlal uğrunda geniş, sistemli və ardıcıl mübarizə “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə başlamışdır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı Azərbaycanda və türk-müsəlman dünyasında milli azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizənin ədəbiyyatda və mətbuatdakı sərkərdəsidir. Bu mübariz jurnal istiqlal hərəkatına mütəşəkkil, nizamlı bir ordudan çox xidmət göstərmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı milli dirçəliş ideyalarından və mübarizlik ruhundan yoğrulmuş mənalı istiqlal kitabıdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalı milli dövlətçilik uğrundaqı istiqlal davasının əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri və həmin mübariz yürüşün lokomotividir. Azərbaycan, türk-müsəlman dünyasına və Qafqaza istiqlal məfkurəsinin, demokratiya ab-havasının ən zəruri və şərfli yükünü “Molla Nəsrəddin” qatarı çəkib gətirmişdir.

Türk-müsəlman dünyasında da demokratik mətbuatın bayraqları “Molla Nəsrəddin”dir. Vətən, millət, ana dili ideali, söz azadlığı, çoxpartiyalı sistem, cümhuriyyət anlayışı ilə bağlı böyük və ümummilli ideyaları mətbuata və ədəbiyyata da bu jurnal gətirmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalı təkcə Azərbaycanda yox, Şərqdə demokratik mətbuatın bəbasidir.

Azərbaycan ədəbiyyatının və mətbuatının tarixində “Molla Nəsrəddin” jurnalı xüsusi ədəbi məktəb yaratmış ilk mətbuat orqanıdır. Digər ədəbi məktəblərdən fərqli olaraq, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi əksər yaradıcılıq istiqamətlərini və janrları, ictimai fikri, hətta rəssamlıq sənətini də özündə cəmləşdirir. Özündən əvvəl və sonra yaranmış heç bir ədəbi məktəb “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi qədər çox yazıçı, şairi və rəssamı öz ətrafında birləşdirə bilməmişdir. Cəlil Məmmədquluzadənin ardıcıl və böyük səyi sayəsində XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan yaradıcı ziyalıların “Molla Nəsrəddin” ordusu formalaşmışdır. Bu mübariz, demokratik və milli ziyalı ordusunun baş komandanı görkəmli Azərbaycan yazıçısı Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə idi. Böyük molla-nəsrəddinçili yazıçı Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev vaxtilə etiraf etdiyi kimi, bu ədəbi cəbhədə təb və istedad yaradıcı qüvvələrin özlərinə məxsus olsa da, “mövzu verən və yol göstərən” Cəlil Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddin” jurnalı idi. Geniş mənada “Molla Nəsrəddin” jurnalı tənqidi-realist ədəbiyyatın möhkəm ədəbi cəbhəsi, molla-nəsrəddinçili ədəblərin əsərlərinin çoxcildlik külliyyatıdır.

Bu jurnal qədər Azərbaycanda və Şərqdə yalnız görkəmli sənətkarların adı ilə bağlı olan ədəbi məktəblər mövcud idi. Nizami ədəbi məktəbi, Füzuli, Nəvai, Mirzə Fətəli Axundzadə ədəbi məktəbləri... Amma

“Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi və molla-nəsrəddinçilik

“Molla Nəsrəddin”in timsalında ilk dəfə idi ki, konkret bir mətbuat orqanı əsasında müstəqil ədəbi məktəb formalaşmışdı. Bu, təkcə Azərbaycanda deyil, ümumən türk-müsəlman dünyasında ayrıca bir mətbuat orqanının adı ilə əlaqədar olan birinci ədəbi məktəbi idi. “Molla Nəsrəddin” jurnalı “Füyuzat” ədəbi məktəbinin də meydana çıxmasında ədəbiyyat və mətbuat dünyasındakı rəqəbat zəminində formalaşmışdı. Heç şübhəsiz, “Molla Nəsrəddin”in ədəbi məktəb mərtəbəsinə çatdırılması bu jurnalın yaradıcısı Cəlil Məmmədquluzadənin təşkilatçılıq bacarığının və xüsusi ədəbi məharətinin nəticəsinə də mümkün olmuşdu. Əslində, Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycanın Şərq yönü milli inkişaf meyilləri ilə Qərb maarifçiliyini sintez halında cəmləşdirən proqramı idi. İlk saydan etibarən yol göstərmək, istiqamət vermək, təsvir etmək üçün düşünülmüş tapılmış, kəşf edilmiş “Molla Nəsrəddin”in teleqramları”, “atalar sözü”, “poçt qutusu”, “bilməli xəbərlər” kimi yeni janrlar sonralar uzun illər boyu molla-nəsrəddinçilik publisistikanın əsas, aparıcı janrlarına çevrilmişdir. Nəhayət, Cəlil Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin”in ilk sayında çap etdirdiyi “Dələk” adlı kiçik hekayəsi bir daha yeni nəsr modelinə örnek kimi diqqətə çatdırılmışdı. Bundan başqa, Cəlil Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc etdirdiyi “Poçt qutusu” yazıları ilə ədəbi qüvvələri yönləndirmiş və formalaşdırılmışdır. “Poçt qutusu” yazılarında böyük ədəb gələcək molla-nəsrəddinçilərin, yeni ədəbi nəslin müəllimi səviyyəsində çıxış edir. “Poçt qutusu” bölməsindəki təlimat xarakterli tapşırıqlar və tövsiyələr “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ədəbi dərsləridir. Müşahidə olunan cəhətlərdən biri də bundan ibarətdir ki, Cəlil Məmmədquluzadə molla-nəsrəddinçili ədəbiyyatın formalaşdırılması prosesində hətta tanınmış, təcrübəli yazıçılara, “Molla Nəsrəddin”in dostlarına və köməkçilərinə də güzəştə getməmiş, həmişə tələbkar münaibət bəsləmişdir. Jurnalın “Poçt qutusu” mətnlərində adları çəkilən XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış yaradıcıları Əbunəsir Şeybani - Mirzə Ələk

bər Sabir, Dabanıcatdaq xala - Əli Razi Şamçızadə, Yetim cüce - Əli Məhzun, Sairimiz - Əli Nəzmi, Cüvəlləgi - Əliqulu Qəmküsar, Millət dostları - Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Palanduz - Salman Mümtaz, Yeni dastançı - Məhəmmədəli Sabit idi.

Nəhayət, etiraf etmək lazımdır ki, Cəlil Məmmədquluzadənin bənzərsiz bədii əsərləri də həm “Molla Nəsrəddin” dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı, həm də ümumən ədəbiyyatımız üçün örnek sayılmağa tam layiq olan dəyərli ədəbi nümunələrdir. Ədəbiyyatımıza və mətbuatımıza kiçik hekayəni və kiçik adamı, tragikomediyani və satirik publisistikani, felyeton janrını, “açıq ana dili” üslubunu və azərbaycançılıq məfkurəsini, cümhuriyyət anlayışını gətirmiş Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə ədəbi-ictimai fikrimizin Molla Nəsrəddin dövrünün yaradıcısıdır. Haqlı olaraq müasirləri onu daha geniş mə-

bər Sabir, Dabanıcatdaq xala - Əli Razi Şamçızadə, Yetim cüce - Əli Məhzun, Sairimiz - Əli Nəzmi, Cüvəlləgi - Əliqulu Qəmküsar, Millət dostları - Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Palanduz - Salman Mümtaz, Yeni dastançı - Məhəmmədəli Sabit idi.

Nəhayət, etiraf etmək lazımdır ki, Cəlil Məmmədquluzadənin bənzərsiz bədii əsərləri də həm “Molla Nəsrəddin” dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı, həm də ümumən ədəbiyyatımız üçün örnek sayılmağa tam layiq olan dəyərli ədəbi nümunələrdir. Ədəbiyyatımıza və mətbuatımıza kiçik hekayəni və kiçik adamı, tragikomediyani və satirik publisistikani, felyeton janrını, “açıq ana dili” üslubunu və azərbaycançılıq məfkurəsini, cümhuriyyət anlayışını gətirmiş Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə ədəbi-ictimai fikrimizin Molla Nəsrəddin dövrünün yaradıcısıdır. Haqlı olaraq müasirləri onu daha geniş mə-

bər Sabir, Dabanıcatdaq xala - Əli Razi Şamçızadə, Yetim cüce - Əli Məhzun, Sairimiz - Əli Nəzmi, Cüvəlləgi - Əliqulu Qəmküsar, Millət dostları - Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Palanduz - Salman Mümtaz, Yeni dastançı - Məhəmmədəli Sabit idi.

ri, davamçıları baxımından “məhsuldar” görünür. Bununla belə, “Molla Nəsrəddin” şeir məktəbi daha üstün nailiyyətləri ilə nəzərə cəlbir. Azərbaycan ədəbiyyatında Mirzə Ələkbər Sabir kimi nəhəng satirik şairin meydana çıxması sözün geniş mənasında, türk-müsəlman dünyası satirasının da ən yüksək ədəbi nəticəsi sayılmalıdır. Dünya ədəbiyyatında satirik şeirin yüksək sənətkarlığına və vüsətinə görə M.Ə.Sabirlə yanaşı dura biləcək şairlər çox deyil. Həqiqətən də müasiri Abbas Səhhatin yazdığı kimi, “Sabir əfəndi... köhnə şeirlərlə yeni şeirlər arasında bir əsrlik qədər uçurum açdı ki, bir daha geri dönməyə o uçurumu atlanmağa kimsədə cürət və cəsarət qalmadı”.

“Molla Nəsrəddin” şeir məktəbi ədəbiyyatımızda Mirzə Ələkbər Sabir, Əli Nəzmi, Məmməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qəmküsar, Mirzəli Möcüz Şə-

Məlikov, Məhəmmədəli Nasir, Nəsrulla Qənbərov və başqalarının da molla-nəsrəddinçilik publisistikanın inkişafında özlərinəməxsus xidmətləri qeyd olunmalıdır.

Karikaturanı mətbuata gətirmək Cəlil Məmmədquluzadənin və “Molla Nəsrəddin” jurnalının məxsusi xidməti sayılmağa layiqdir. Xüsusi aktuallığa, mühüm əyanilik imkanlarına malik olan karikaturalar molla-nəsrəddinçiliyi, bədii nəsr və publisistikani təminləmiş və daha da qüvvətləndirmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının oxucularının və abunəçilərinin coğrafiyasının genişlənməsində karikaturaların müstəsna rolu var idi. Mübariz jurnalın cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrə, demokratik proseslərə təsir etməsi baxımından da karikaturalar ciddi əhəmiyyətə malik olmuşdur. Molla-nəsrəddinçilik karikaturaların inkişafına Mirzə Cəlil Məmmədqu-

diñçiliyi satirik publisistikanın siyasi kəsəri, yüksək vətəndaşlıq ruhu, forma müxtəlifliyi, zəngin sənətkarlıq imkanları kimi də başa düşmək olar. Molla-nəsrəddinçilik - ədəbiyyatda və ictimai fikirdə demokratik proseslərin genişləndirilməsi və müdafiə olunması deməkdir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının çoxillik fəaliyyəti artıq tarixin faktına çevrilmişdir. Molla-nəsrəddinçilik ideyaları və təlimi isə davam edir. Nə qədər ki, müstəqil Azərbaycan dövləti və məmləkəti var, nə qədər ki, milli ədəbiyyatımız və mətbuatımız fəaliyyət göstərir, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ənənələri, molla-nəsrəddinçilik təlimi yaşamaqda davam edəcək, inkişaf, tərəqqiyə özünün böyük və təmənnəsiz köməyini göstərəcəkdir.

Cəlil Məmmədquluzadənin ölməz və parlaq sənəti “Molla Nəsrəddin” jurnalının həmişəyaşar ənənələri, mübariz molla-nəsrəddinçilik təlimi müstəqil Azərbaycanın tərəqqisinə etibarlı şəkildə dəstək verir, sabaha gedən yollarına işıq salır.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi-realist meyillər, satira, vətəndaşlıq cəsarəti, dərin milli düşüncə, azərbaycançılıq məfkurəsi yaşadığca “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin ənənələri də, molla-nəsrəddinçilik təlimi də yaşayacaqdır. Azərbaycan ədəbiyyatının, mətbuatının, ictimai fikrinin və karikatura sənətinin son yüz illəki bütün əsas inkişaf istiqamətlərinin hamısında Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin zəngin irsindən və “Molla Nəsrəddin” ənənələrindən “bir duz” var.

Azərbaycan dövləti Cəlil Məmmədquluzadənin, molla-nəsrəddinçilik şair və yazıçılarının, “Molla Nəsrəddin” jurnalının fəaliyyətinə yüksək qiymət vermişdir. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin və jurnalın dövlət səviyyəsində yubileyləri keçirilmişdir. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin yaradıcılarının çap edilmiş əsərlərindən böyük bir kitabxana yaratmaq mümkündür. “Molla Nəsrəddin” jurnalına və molla-nəsrəddinçilərə həsr edilmiş elmi əsərlər əsasında Azərbaycan humanitar və ictimai elmləri sahəsində molla-nəsrəddinçilik elmi formalaşmışdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalının bütün sayları latın əlifbası ilə çap olunub kitabxanalara çatdırılmışdır. Görkəmli dövlət xadimi, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin aşağıdakı kəlamları bütövlükdə molla-nəsrəddinçilik təliminə verilmiş yüksək qiymətdir: “*Cəlil Məmmədquluzadə öz yaradıcılığı ilə, böyük mətbuatçılıq fəaliyyəti ilə Azərbaycan xalqının milli oyanışında, milli dirçəlişində əvəzsiz rol oynamışdır. Xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında məhz “Molla Nəsrəddin” jurnalının və Mirzə Cəlilin fəaliyyətinin rolunu misilsizdir.*”

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamları ilə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 100, Cəlil Məmmədquluzadənin 130 və 140 illik yubileyləri geniş miqyasda ədəbiyyatın və mətbuatın bayramı səviyyəsində qeyd edilmişdir. Bu, müstəqil Azərbaycan dövlətində klassik ədəbi irsə müasir səviyyədə verilən ən yüksək qiymətin əməli ifadəsidir.

Molla-nəsrəddinçilik - daimi inkişafda olan və ümummilli ideallara xidmət edən ədəbiyyat ədəbiyyat təlimidir.

İsa HƏBİBBƏYLİ,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti,
Milli Məclisin Elm və təhsil komitəsinin sədri, akademik

büsteri, Bayraməli Abbaszadə, Əli Razi Şamçızadə, Əliabbas Müznib, Əli Məhzun, Məhəmmədəli Sabit, Mirzə Cəbbar Əsgərzadə və başqalarını yətilib ərəşəyə gətirmişdir. Otuzdan artıq satirik şeiri olan Cəlil Məmmədquluzadə də ədəbi məktəbin şeir qoluna öz töhfələrini vermişdir.

Bu ədəbi məktəbin nəsr qolunun təmsilçiləri kəmiyyət etibarilə çox deyildir. Bununla belə, təkcə Cəlil Məmmədquluzadənin nəsr əsərləri kəmiyyət etibarilə “Molla Nəsrəddin”in nəsr qolunun müstəqil ədəbi istiqamət səviyyəsinə yüksəlməsi üçün yetərli örnək idi. Nəinki “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin nəsr qoluna, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi-realist və satirik nəsr yaradıcılığına Cəlil Məmmədquluzadə ədəbi məktəbi də demək mümkündür. Konkret olaraq realist-satirik nəsr sahəsində, Azərbaycan ədəbiyyatında Cəlil Məmmədquluzadədən uca zirvə yoxdur. Özündən sonrakı ədəbiyyata təsir etmək baxımından Cəlil Məmmədquluzadəni yalnız Mirzə Fətəli Axundzadə ilə müqayisə etmək mümkündür. Molla-nəsrəddinçilik bədii nəsrimizi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Eynəli bəy Sultanov kimi görkəmli sənətkarlar da uğurla inkişaf etdirmişlər.

Molla-nəsrəddinçilik satirik publisistika Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinə müstəqil bir istiqamət kimi möhkəm yer tutmağa, ədəbiyyat və mətbuat tarixində yol açmağa layiq olan zəngin kamill sənət nümunəsidir. Molla-nəsrəddinçilik publisistika milli mətbuatımızın tarixində yeni hadisədir. Cəlil Məmmədquluzadənin publisistikası bədii nəsr, yaxud dramaturgiyası qədər qiymətli və əhəmiyyətli, hətta daha aktual və müasirdir. Ömər Faiq Nəmanzadə molla-nəsrəddinçilik publisistikani dəyərli, kamill sənət örnəkləri olan nümunələrlə zənginləşdirmişdir. Məmməd Səid Ordubadinin, Əli Nəzminin, Əliqulu Qəmküsarin şairliklə yanaşı, satirik publisistika sahəsində də mühüm nailiyyətləri var. Məhəmmədəli Sidiqi, Qurbanəli Şərifov, Rzaqulu Nəcəfov, Əbülfəttah Ələvi, İskəndər xan Qəffari Sərxəş, Süleyman

luzadə xüsusi əhəmiyyət vermiş, geniş meydan açmış, böyük qayğı göstərmişdir. Müxtəlif illərdə “Molla Nəsrəddin”lə əməkdaşlıq etmiş Əzim Əzimzadə, İsmayıl Axundov, Qəzənfər Xəlilov, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Hüseyn Əliyev, Hüseynqulu Zeynalov, Əmir Hacıyev (Azərbaycan), Konstantin Dorş, Qrinyevski (Rusiya), Oskar Şmerling, İozef Rotter (Almaniya), Beno (Ukrayna), Seyidəli Behzad (Təbriz), Xəlil Musayev (Dağıstan), Giladze (Gürcüstan) və başqaları kimi karikatura ustaları “Molla Nəsrəddin” jurnalı vasitəsilə yetişib parlanmış, ad-san qazanmışlar.

Göründüyü kimi, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi bir neçə istiqamətdə inkişaf etmiş, ədəbiyyatımıza, milli mədəniyyətimizə, mətbuatımıza və ictimai fikrimizə böyük sənət uğurları qazandırmışdır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı və eyni adlı ədəbi məktəb molla-nəsrəddinçilik deyilən məxsusi bir təlimi meydana çıxarmışdır. Bu ədəbi məktəbin ideya əsasını molla-nəsrəddinçilik təlimi təşkil edir. Molla-nəsrəddinçilik təlimi ilk növbədə, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin, tənqidi realizmin nizamnaməsi, əsasnaməsidir, “ictimai-ədəbi fikir cərəyanı deməkdir” (Ə.Mirəhmədov).

Milli müstəqillik və azadlıq uğrunda mübarizə, azərbaycançılıq məfkurəsinin formalaşdırılması molla-nəsrəddinçilik təliminin əsasında dayanır. Kiçik adamın timsalında xalq anlayışını ədəbiyyata və mətbuata gətirmək və müdafiə etmək molla-nəsrəddinçiliyin təməl şərtlərindəndir. “Açıq ana dilində” yazmaq, “açıq yazmağı da bacarmaq” molla-nəsrəddinçilik təliminin əsas üslubu istiqamətini müəyyən edir. Molla-nəsrəddinçilik - ictimai satira vasitəsilə cəmiyyəti dəyişmək, yeniləşdirmək, xalqı irəli aparmaq, milli-mənəvi özünüdərk proseslərini dərinləşdirmək deməkdir.

Satiranın bütün gücü və imkanları molla-nəsrəddinçilik təlimində öz əksini tapır. “Molla Nəsrəddin” jurnalının dili, üslubu, janrları, tipajları, karikaturaçılıq molla-nəsrəddinçilik poetikanın əsasını təşkil edir. Molla-nəsrəddinçilik